

Анна ВАРАНИЦЯ

кандидатка історичних наук,
молодша наукова співробітниця відділу «Центр дослідження
українсько-польських відносин»
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9248-5433>
e-mail: annavend@ukr.net

**[Рец.]: ПОЛЬСЬКЕ КОРИННЯ ІЗРАЇЛЮ [на кн.]: Sroka L. T.,
Sroka M. Polskie korzenia Izraela. Wprowadzenie do tematu.
Wybór źródeł. Kraków: Austeria, 2015. 710 s.**

Польсько-єврейські і польсько-ізраїльські стосунки в історії – тема непроста. Їхнє вивчення подібне до розплутування ниток Аріадни, адже тисячі сюжетів вплітаються в один понад восьмисотлітній клубок. Саме тому наукові праці, присвячені цим проблемам, зазвичай вузько обмежені предметно і хронологічно, що, однак, ніяк не применшує їхньої наукової ваги. В історіографії поступово починає виявлятися тенденція до синтетичного аналізу певних процесів, що проходили і тривають між поляками і євреями минулого й теперішнього. Одним з найкращих зразків наукової роботи в цьому напрямку є спільна книга Лукаша Томаша Сроки та Матеуша Сроки, яка вийшла друком 2015 р. у Кракові під назвою «Польське коріння Ізраїлю. Вступ до теми. Вибрані джерела» (*Sroka L. T., Sroka M. Polskie korzenia Izraela. Wprowadzenie do tematu. Wybór źródeł. Kraków: Austeria, 2015. 710 s.*) Дослідження авторів є, безсумнівно, унікальним і масштабним проектом, що вирізняється багатоплановістю, адже соціальні, ідеологічні, політичні, економічні, мілітарні, національні і культурні аспекти проаналізовано в широкій часовій і територіальній перспективі. В монографії є декілька провідних тематичних ліній. Йдеться про історію сіонізму на польських землях, роль євреїв з Польщі у творенні Ізраїлю, політику уряду Другої і Третьої Речі Посполитої щодо єврейської держави та життєві дилеми людей, які зважились піти за мрією про *Ерец-Ізраель* з Польщі у Палестину.

Дослідження побудоване за проблемним принципом і складається з чотирьох розділів. Перший із них, «Народження ідеї», стосується передумов появи сіонізму на польських землях у вигляді політичного проекту. Другий розділ, «Новочасний сіоністичний рух», концентрується на проблемах надання ідеї організаційної структури. Третя частина, «Міграція польських євреїв до Ізраїлю», присвячена переходу від теорії колонізації до практики алії, різницям між міграційними хвилями до і після Голокосту, а також проблемам формування ідентичності «нового єврея». Останній розділ, «Польща в контексті міжнародних відносин Ізраїлю», представляє не так польсько-єврейські, як польсько-ізраїльські взаємини в контексті закордонної

політики з усіма її конфліктами, залежностями і союзами, особливо увагу приділено позиції Польщі в переломний для євреїв момент проголошення державності Ізраїлю.

Праця сперта на багату джерельну базу. Автори залучили до наукового обігу неопубліковані документи з архівів Львова, Кракова, Варшави, Відня, Тель-Авіва та Єрусалиму. Кількість використаних періодичних видань перевищує два десятки найменувань. Як зазначають самі дослідники, винятково важливе місце посіла в широкому розумінні мемуаристика, тобто спогади, щоденники і листування сіоністів та їхніх критиків, а також осіб, що побували в Палестині і були свідками відбудови державності. Власне ці тексти «кидають виразний промінь світла на ситуацію, що панувала в Ізраїлі, особливо на умови життя емігрантів з польських земель; природно, що ці матеріали дають також інформацію про польсько-єврейські стосунки» (С. 24). Цінності роботі надає також використання літературних творів, що містять романтичну візію, з якої у євреїв, подібно як і в інших етносів, народжується національна ідея.

Чи не найскладнішою методологічною проблемою виявилось чітке окреслення ареалу пошуків «польського коріння». Автори розв'язали її, дотримуючись принципу актуальних на кожен історичний період кордонів. Так, до 1918 р. в полі зору науковців перебувають всі терени, що належали до Першої Речі Посполитої. Після відновлення польської незалежності дослідження звужується до територій, що опинилися в межах держави. Це розв'язання дало можливість не включати в пошуки такі центри сіоністичного руху, як Київ та Одеса, але приділити достатньо уваги Львову, що був на шляху двох головних міграційних потоків до Палестини через порти Одеси і Констанції. Заразом дослідники враховують специфіку підавстрійських земель, де конституційно-ліберальний клімат нерідко виражався в космополітизмі, тобто польське, українське й австрійське коріння розділити тут неможливо.

Вихідною тезою дослідників є ідея про те, що сіонізм не з'явився на порожньому місці. Він був у свідомості євреїв від моменту знищення Другого Храму, коли пам'ять про край Сіону і Єрусалиму стала однією з підстав релігійної ідентичності. Власне юдаїзм проповідував прив'язаність до землі предків: «Якщо забуду про тебе, Єрусалиме, нехай відсохне моя правиця, нехай присохне мій язик до піднебіння, якщо не буду пам'ятати про тебе, якщо не буду возносити тебе, Єрусалиме, понад всілякі радості мої» (С. 38). Тож коли євреї прийшли на терени Першої Речі Посполитої, вони вже принесли зі собою сіонізм. Життя в умовах внутрішньої і зовнішньої ізоляції сприяло збереженню глибокого зв'язку із релігійною традицією. Трансформація сіонізму з релігійного орієнтира в концепцію національно-політичного відродження єврейської держави на території Палестини розпочалася в XIX ст. одночасно із народженням національних ідей інших недержавних етносів Європи. Роль каталізатора в цьому процесі відіграла Французька революція та розпад Речі Посполитої.

Сіонізм спирався на мовну й історичну спільність. За відсутності аргументів національної самобутності єврейського народу в новій і новітній історії сіоністи шукали легітимізації у давній біблійній оповіді, надаючи старим сюжетам нових інтерпретацій. Одним з яскравих прикладів такої зміни акцентів було свято Ханука, з погляду релігії – символ порятунку юдаїзму, з перспективи сіонізму – підґрунтя для створення історичного міфу. Складніше було з мовою, яку протягом століть не вживали в повсякденному обігу, а тому вона могла обслуговувати лише релігійну

сферу. Це призвело до того, що частина єврейських еліт заперечила життєздатність сіоністичного проєкту. Так, автори наводять цитату видатного лінгвіста і творця есперанто Людвіга Заменхофа про те, що «Вираз “єврейський народ”, який зі звички вживаємо і ми, і наші переслідувачі, є лише наслідком ілюзії, змішаних почуттів і закорінених метафор, подібно як про чийсь портрет звично говоримо, що “це той і той”, хоча особа давно померла і на портреті залишилася тільки її тінь» (С. 265). Але процес форсованого мовотворення тривав, а в міжчассі промодери сіонізму значною мірою вживали їдиш і польську мову. Остання давала змогу робити ідеї доступними для широкого загалу.

Талмуд і Тора для більшості євреїв були основним джерелом знань про Ізраїль, та аж ніяк не інструкцією до колонізації, яку шукали сіоністи. Новочасний рух вимагав практичних відомостей, які черпали з подорожей до Палестини євреїв і християн. Складно на сьогодні визначити, коли розпочалося таке паломництво. Вже у XVI ст. єврейські громади на польських землях практикували збір податку, так званий «палестинський гріш», призначений на поїздки до Єрусалиму, проте в XIX ст. його значення змінилося і він став добровільною пожертвою на благодійність. Але подорожі не припинились і були одним з основних чинників формування реалістичних уявлень про територію Ізраїлю, адже міфологічні біблійні уявлення люди протиставляли фактичному стану речей. Добре налагоджена комунікація сприяла тому, що Палестина перестала бути «країною з іншого світу». Так, сіонізм повстав на кількох підставах: релігійній і світській, новочасній і національній.

Євреї з польських земель, на думку дослідників, відігравали ключову роль в інституційному оформленні сіоністичного руху і державотворчих процесах. Особливо відчутне посилення їхніх позицій Л. Т. Срока та М. Срока простежують у міжвоєнний період. Хоча й до цього вони мали певні впливи на міжнародному рівні. Знаково, що Перший Конгрес Любителів Сіону проходив 6–11 листопада 1884 р. в польських Катовіцах. Вибір цього міста не випадковий, адже Катовіце знаходилися на половині дороги між Парижем і Петербургом, тобто місто було однаково зручним для зустрічі всіх євреїв Європи. В такий спосіб польські території ввійшли в історію як місце сіоністичного форуму. Абрагам Зальц, лідер сіоністів Тарнова, займав на конгресі високий пост другого віцепрезидента на рівні із Теодором Герцлем та Максиміліаном Нордау. Важливою постаттю був Леон Пінскер, народжений 1821 р. в Томашові. Він став автором концепції «самовизволення», суть якої зводилася до того, що євреї повинні самостійно пройти шлях емансипації, не розраховуючи на підтримку ззовні. Погляди Л. Пінскера згодом відобразилися в «політиці доконаних фактів» Ізраїлю, що блокував спроби країн Західної Європи втрутитися у процес становлення молодого держави. Це багато в чому пов'язано з польським досвідом, адже Польща неодноразово сподівалась на підтримку ззовні у відновленні або збереженні державності, проте майже завжди розрахунок виявлявся помилковим. Активною у «справі Сіону» виявилась участь Озіяша Тона, який вийшов на головні ролі політичної арени Другої Речі Посполитої в 20-х роках XX ст. Він також проводив масштабну агітаційну роботу в США, збираючи кошти на організацію єврейського осадництва в Палестині і в такий спосіб пропагуючи діяльність польських сіоністів на світі. Автор наводить приклади успішного розвитку кар'єри євреїв із Польщі у міжнародних сіоністичних організаціях, йдеться, зокрема, про

Нахума Соколовського та Ігнація Ісака Шварцбарта. Проте найвідомішою особою, що репрезентує «польське коріння», став перший прем'єр і міністр оборони Ізраїлю Давид Бен Гуріон (Давид Грюн), що походив із Плоцька. Обидва його кабінети склалися більше ніж на 70% з євреїв із Центрально-Східної Європи, що задавало ритм політичного життя у перші роки існування новоствореної держави.

Не залишилися поза увагою добродійні ініціативи пересічних польських євреїв, спрямовані на покращення життя тих, хто вже зважився на переселення до Палестини, а також на допомогу охочим повернутися до *Ерец-Ізраель*. Поширеною практикою були так звані «блакитні скриньки» та акції збору старих поштових марок, які передавали в Єврейський Національний Фонд і згодом продавали філателістам. Значним було сприяння євреїв Польщі у створенні і діяльності Єврейського університету в Єрусалимі. Товариство друзів Єврейського університету, засноване 1922 р. у Варшаві, займалося збором і передачею в університетську бібліотеку рідкісних книг з приватних колекцій. За даними авторів, лише за 1934/35 рік з Польщі надійшло 8 700 томів.

У контексті першого етапу міграції польських євреїв на територію Ізраїлю центральним поняттям дослідники вважають «кібуцу». Кібуц був оригінальним винаходом сіоністів, що становив окрему соціальну й економічну структуру, сперту на сільське господарство, де панував специфічний колективізм. Попри поширений міф, Л. Т. Срока та М. Срока доводять, що первісно кібуци формувалися не в Палестині, а на тих теренах, звідки планували виїзд. Власне на польських землях майбутні єврейські колоністи намагалися здобути всі потрібні знання і навички, зокрема щодо ведення господарства. Тут вони теж створювали каркаси майбутніх конструкцій. На заснування кібуцу вже на новому місці часу було обмаль, нерідко всього одна ніч, що пов'язано із загрозою з боку арабів та обмеженнями з боку британців. В межах кібуцу євреї реалізували себе в ролях, що традиційно вважалися неєврейськими. З традиції кібуцу виростають «три чуда Ізраїлю»: армія, сільське господарство і національна ідея. Останнє формувалося як продовження ідеалістичної візії, з якою колоністи приїжджали до Палестини. Кібуц був одночасно полем для соціальних експериментів, що виявлялося у відмові від звичних буржуазних і патріархальних цінностей. Польські євреї привозили з собою деякі типово польські моделі поведінки, частина з яких збереглась і досі вказує на походження окремих людей. Міграція євреїв з Польщі до Палестини після Голокосту, як твердять автори, суттєво різнилась мотивами й умовами, в яких опинялися новоприбулі. Якщо до Шоа колоністами були ідейні сіоністи, то після жаків Другої світової війни в Ізраїль часто потрапляли люди, яким гасла національного і державного відродження були чужими. До Голокосту в Палестину їхали за мрією, після – зі страху та відчаю втрати. Ще одна відмінність полягала в тому, що засновники кібуців мусили творити свій новий світ з нуля, а після проголошення Ізраїлю мігрантам доводилося включатися у вже наявну систему соціальних, економічних і політичних взаємин, погоджуючись розділяти її закони і цінності.

Виїзд назавжди – це людська дилема. Її дослідники окреслюють так: «Міграція мала своє чудове і грізне обличчя. В момент прощання з Польщею в житті мігранта розпочинався новий розділ. Ніхто не мав і не міг мати впевненості, чим цей розділ буде заповнено: чи лінією успіхів у приватному і професійному житті, чи також низкою поразок й невдач. Надія змішувалась з непевністю і страхом. Оцінюючи

такого типу явища, не завжди можемо вдаватися до категоричного поділу на “чорне і біле”. В поточній мові часто вживається зворот “змішані почуття”. Отож багато іммігрантів навіть через роки декларували внутрішні протиріччя» (С. 436). Рішення про переїзд до Палестини частіше добровільно приймали менш заможні євреї, адже в Польщі їх не настільки тримало нагромаджене майно. Проте це не означало, що вибір був простим, бо навіть якщо вони втрачали, на перший погляд, небагато, для них це було все. Ще складніше виїзд переживали еліти, особливо після Другої світової війни. Єврейська інтелігенція, що в міжвоєнній Польщі займала посади лікарів, юристів чи науковців, в Ізраїлі опинялася з нічим і мусила наново виборювати собі місце в суспільній ієрархії. Витримати такий іспит вдавалося не всім, тому через кілька років частина знову шукала новий дім, зазвичай у США. Втім, більшість євреїв з Польщі інтегрувалась і становить сьогодні органічну частину ізраїльського народу.

Дипломатичні польсько-ізраїльські стосунки беруть початок 1923 р., коли в Єрусалимі розпочало роботу Консульство Речі Посполитої. Через два роки аналогічна інституція виникла в Тель-Авіві. Власне в міжвоєнний період питання єврейської держави стає одним із напрямків польської політики. Незважаючи на праворадикалі настрої еліт тогочасної Польщі, сіоністам вдалося налагодити з ними ефективну співпрацю, зокрема із середовищем військових. Секрет порозуміння полягав у тому, що і перші, і другі вважали Палестину місцем євреїв. Польські офіцери сприяли формуванню фахової єврейської армії через проведення спеціальних таємних навчань у 30-х роках. Володимир Жаботинський планував, як стверджують автори, створення 40-тисячного єврейського десанту на території Польщі за сприяння Генерального штабу Війська Польського, однак реалізації цього плану перешкодила війна. Мілітарна допомога євреям не обмежувалась військовою підготовкою. Друга Річ Посполита регулярно поставляла в Палестину зброю, що вирівнювала шанси євреїв у боротьбі з арабами.

Повоєнний період став черговим етапом розвитку польсько-ізраїльських взаємин. Головною проблемою була несамостійність політики польського уряду, який перейшов у залежність від СРСР. Антиєврейська, чи згідно з комуністичною термінологією «антисіоністична», кампанія Москви призвела до погіршення і врешті розриву дипломатичних відносин між Польською Народною Республікою та Ізраїлем в 1967 р. Оцінюючи ці події, дослідники пишуть: «Польща змарнувала винятковий шанс взяти участь у формуванні молодого ізраїльського державності. Вона причинилася до її створення, але небувала динаміка призвела до того, що ця історія забулася. Це явище не слід трактувати як невдячність. Вимоги часу призвели до того, що ізраїльтяни дивилися лише в майбутнє» (С. 514). Польща для Ізраїлю в політичному сенсі залишилася минулим. Проте людські зв'язки виявилися настільки міцними, що всупереч волі влади контакти зберігалися. Проголошення Третьої Речі Посполитої і демократичні перетворення в Польщі привели до відновлення дипломатичних і політичних відносин. Однак «виявилось, що в нових реаліях з демографічних і культурних причин в Ізраїлі природно знизився інтерес до польської культури. Але запал аніматорів культури, науковців і митців, що співпрацюють з дипломатами, дає змогу розраховувати на шанси в майбутньому завдяки успіху перших польсько-ізраїльських проєктів» (С. 545).

Праця Лукаша Томаша Сроки та Матеуша Сроки «Польське коріння Ізраїлю» власне є одним з тих проєктів, які відкривають нові перспективи польсько-єврейського діалогу. На сьогодні нагадування про корені потребують обидві сторони. Сучасні поляки поступово забувають про недавню присутність поруч із собою єврейських сусідів, що були співтворцям їхньої історії. Натомість у свідомості євреїв образ Польщі часто затьмарений жахом концтаборів, що витісняє позитивну візію. «Польське коріння Ізраїлю» – це книга про те, як обидва народи пережили не тільки темні, але й світлі сторінки спільного минулого. Потрібно відзначити особливу міждисциплінарність дослідження в тандемі історика й журналіста, що забезпечує глибоку наукову обґрунтованість і одночасно доступність широкому загалу. Конкретизація у назві «Вступ до теми» акцентує, що питання, підняті авторами, є простором для подальших наукових пошуків. Так, в українській історіографії своїх дослідників ще чекають проблеми «українських коренів» Єврейської держави.

Anna VARANYTSIA

PhD

Junior Researcher

Department «Center for Ukrainian-Polish Relations Research»

Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9248-5433>

e-mail: annavend@ukr.net

DOI: 10.33402 / up.2020-13-365-370

The Polish roots of Israel. A review on: Sroka L. T., Sroka M. Polskie korzenia Izraela. Wprowadzenie do tematu. Wybór źródeł. Kraków: Austeria, 2015. 710 s.